

НАТАЛІЯ МЕХ КОНЦЕПТ СЛОВО У ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

В індивідуальному словнику Лесі Українки лексема *слово* займає помітне місце і щодо частоти вживання, і щодо значеннєвих відтінків, з якими ця лексема використовується. Поетична мова по-своєму відтворює, зокрема, таке загальнономовне значення: *слово* — ‘мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об’єктивного світу’, тобто про слово-поняття йдеться в таких контекстах:

Не боячись ні диму, ні вогню, — / *І слово «чужина» бриніло в думці.* / За кожним стуком поїзду прудкого («Дим»); Та краще всіх *пристало слово: Сфінкс* - / Воно таємне, як сама потвора («Легенди»); «Для нас у ріднім краю навіть дим / Солодкий та коханий...» Без упину / *Я думала собі оці слова,* / Простуючи в країну італійську («Дим»).

Останній із наведених прикладів засвідчує незвичну сполучуваність *думати слова* (пор. *думати думу*) і фактично реалізує саме із множинною формою слова зміст ‘думка’: адже йдеться не про окреме слово-поняття, як у попередніх прикладах, а про думку-твердження, вислів, фразу.

Фактично об’єднуються значення лексем *слово* і *думка*, коли передається загальнономовне значення — *слово* — ‘прилюдний виступ, промова’, напр.: *Вона держала слово*, і багато / великих слів у ньому помішалось: / братерство, рівність, воля, рідний край («Віче»).

Чимало поетичних контекстів засвідчують уживання лексеми *слово* в значенні ‘мова, мовлення, спілкування, здатність говорити’. Напр.: *Промовила теє слово,* / Стала на горбок.../ *Нема, нема дівчиноньки,* / Лиш плавлє вінок («Русалка»); *Він промовля мені слова* / страшні й великі, / В руках палає меч осяйний, / *огневий..* («Ангел помсти»).

Підставою для виокремлення цього значення є сполучуваність лексеми *слово* (мн. *слова*) із дієсловами конкретної семантики *промовляти, вимовляти, говорити, чути, слухати*, пор.: загальнономовна метафора типу *з уст вилітають (злітають) слова* так само пов’язана із названим значенням ‘мова, спілкування, здатність говорити’: *Ясний місяць підслухач лукавий,* / *Бачив він тебе часто зі мною* / *І слова твої слухав* колись («Романс»); *Аж ось зненацька він здригнувся:* / *До його слуху долетіли* / *Слова* вразливі, і почувся / *Єхидний, прикрий сміх* Даліли («Самсон»); *Рвучи його, журливу* / *Пісеньку співа,* / *За сльозами ледве може* / *Вимовить слова* («Русалка»).

Вислови типу *промовляти слова, промовляти словами* співвідносні з дієсловами *говорити, сказати; не мовити ні слова* — з дієсловами *мовчати, промовчати*.

На значення лексеми *слово*, пов’язане із дієсловами спілкування, вказує також його сполучуваність з іменником (прикметником), семантика якого називає «джерело» мови, тобто, суб’єкта, якому належить мова, пор.: *Самсонові дивні здавались слова дружини,* / *Він спитав свою Далілу* *любуй..* («Самсон»).

Характерна сполучуваність лексеми *слово* з поетизмом *уста*:

Замерк мій дух, і серце заніміло,
і слово з уст озватися не сміло,
бо та країна — то була моя...

(«Legende des siecles»).

Фактично поетичний контекст реалізує семантику ‘мовчання’, проте здійснюється це через активно-діяльний суб’єкт *слово*. Варіантами висловів, які передають семантику ‘мовчання’, є такі контексти: *І здавила груди віла біла,* / *щоб не трісло серце з туги-жалю,* / *не могла здобутися на слово,* / *тільки ледве здобулась на посвист* («Віла-посестра»). Пор. синонімічний вислів:

Вже не мовила ні слова
віла, лиш махнула білим завивалом («Віла-посестра»).

Оригінальною поетичною метафорою є контекст, загальний зміст якого можна передати поняттям «мовчання», напр.:

Ті скарби, що й для мене таємні, / та мріється, що так вони коштовні, / як ті слова, що вголос не вимовні («Коли дивлюсь глибоко в любі очі...»).

«Contra spem spero!»

Слово як засіб спілкування протиставляється поняттю «німоти». *Німою*, непізнаною постає в поетичній уяві *одвічна книга* природи. Цей поетичний образ осмислюється через зв'язок зі словом: Та ми прагнем лиш людського слова, / І німа для нас книга одвічна... («Зоряне небо»).

Зміст 'спілкування' прочитується в сполучуваності таких лексем — *слово і розмова; слово і речі*, пор.:

І я забула їх, не пригадаю й слова / з тих наших довгих запальних розмов («Забуті слова»); Дивлюся на тебе й не можу одвести очей, / І хоч з тобою розстанусь, та в думці моїй застається, / Наче жива, твоя постать і кожне слово з речей («На мотив з Міцкевича»).

В обох наведених прикладах передано одне із значень лексеми *слово* — «спілкування», причому тут обов'язково наявний компонент «думка» (в *думці, пригадаю*); водночас наголошено, що ця думка — в конкретному висловлюванні — *слово з розмов, слово з речей*.

Чи не найактуальніше для Лесиної поезії вживання лексеми *слово* в значенні 'поетична творчість'. Напр.: Ох, той пожар у других будить силу, / Ту, що бастілії тиранів розбива, / Що визволя з кайданів волю милу, — / У мене будить він слова, слова! («...Порвалася нескінчена розмова»); Промінням ясним, хвилями буйними, / прудкими іскрами, летючими зірками, / палкими блискавицями, мечами / хотіла б я вас виховать, слова! («Ритми»).

Входження лексеми *слово* у контексти, де є такі номінації, як *темниця, бастілії, кайдани, мечі, кров, вирок, тирани*, засвідчує у семантиці «слово — як поетична творчість» відтінок боротьби, протесту, вияв сили творчості.

Відзначаємо характерну сполучуваність лексеми *слово* із прикметниками та дієсловами, що об'єднуються семою 'боротьба'. До речі, ремінісценція з творчості Тараса Шевченка так само поповнює контексти із семою 'боротьба':

Щоб між нами не вгасало,

Проміння величне,

Ти поставив «на сторожі»

Слово твоє вічне

(«На роковини Шевченка»).

Характерною ознакою ідіостиліу Лесі Українки є семантичні взаємопереходи між лексемами *слово* і *пісня*. Фіксуємо випадки, де ці переходи здійснюються на основі семантики предиката «змінитися», наприклад:

Так, так, те все було. А далі слово / змінилося у спів, і вся громада / до дзвінкої промови прилучилась («Віче»).

Пор. об'єднання двох лексем в одному ускладненому понятті:

І не був поет самотнім, —

До його малої хати

Раз у раз ходила молодь

Пісні-слова вислухати

(«Давня казка»).

В іншому випадку маємо самостійне функціонування обох лексем як двох різних понять, пор.: У кожного люду, у кожній країні / Живе такий спогад, що в його в давнині / Були золотії віки, / Як пісня і слово були у шанобі / В міцних сього світу; не тільки на гробі / Складались поетам вінки («На столітній ювілей української літератури»).

Постійне варіювання синтаксичних конструкцій, в яких *слово* і *пісня* то ототожнюються, то протиставляються, дає підстави для об'єднання цих понять у єдиний художній образ, наприклад: Довго щирими словами / До людей промовлятиму я; / Я

загину, — Та довго між вами / *Гомонітиме пісня моя!* («Місячна легенда»).

Контекстуальне зближення названих лексем відбувається через семантику належних до їхнього поля слів типу: *спів, співець, голос, ліра, мандоліна, поет*, наприклад: *Слова потішали*, а голос і ліра, / Як перш, голосили - ридали, / Лагідна потіха і ясна віра / Зникали, в жалю потопали... («Місячна легенда»); *Теє слово всім давало / То розвагу, то пораду;* / Слухачі співцю за теє / Ділом скрізь давали раду («Давня казка»);

Кінчалася пісня; *слова жалобнії* / Змінилися в *слово потіхи*: / Що там десь, у бога, за муки земнії — / Небеснії ждуть нас утіхи («Місячна легенда»).

У значенні «слово — поетична творчість» виокремлюється відтінок «вплив слова», «вплив творчості»: *І хтось немов схиляється до мене / І промовляє чарівні слова, / І полум'ям займається від слів тих, / І блискавицею освічує думки* («Як я люблю оці години праці...»); *Що за дивна сила слова! / Ворожбит якийсь, та й годі!* («Давня казка»); *І сльоза в неї в очах бриніла / Від гарячих, невтримливих слів, / І тремтіла подана рука...* («Невільничі пісні»).

Для мовомислення Лесі Українки характерне протиставлення *слова і вчинків*. Прямою ілюстрацією цієї думки є контексти: *Слова, слова, слова! На них мій гість мовляє: — / Я ангел помсти, вчинків, а не слів* («Ангел помсти»); *Проти діла соромного / Виступає слово праве — / Ох, страшне оте змагання, / Хоч воно і не криваве!* («Давня казка»).

Поетеса робить наголос на словах *пророчих*, словах, *що справджуються*; вона не приймає слів, яких немає в серці. Наприклад:

Прости мене, величняя богине!
Устами я слова сі промовляю,
А в серці їх нема

(«Кримські відгуки»).

Загальномовний фразеологізм *дорікати словом* представлений варіантними висловами типу: *І поет від свого люду / Не почує слів догани* («Давня казка»); *Та я за те докірливого слова / Тобі не кину, стороно прекрасна!* («Кримські спогади»).

Лексема *слово* виступає як засіб конкретизації абстрактного поняття *думка*, причому не лише йдеться про іменник *слово*, а й про його сполучуваність із лексемою тієї самої лексико-семантичної групи — *уста*. Наприклад:

Моїм устам свої слова надасть він,
Одкриє всі дива, що знає сам

(«EPPUR TI TRADIRO»).

Пор. можливу трансформацію цієї конструкції: «промовляти його словами», «висловлювати його думки».

Лексеми *слово, думка, пісня* набувають конкретності як компоненти синтаксичної конструкції, допомагаючи поєднати ідеальне (*думка*) і матеріальне (*голос, звук, пісня*). Наприклад:

Зустрічають зненацька на тих стежечках,
де ми вкупі, бувало, ходили,
в пісні голос озветься і слово в думках,
все живе — і зникають могили

(«Мої любі, до мене ходіть!»).

Лексема *слово* займає особливе місце між ідеальним і матеріальним. Це допомагає урізноманітнювати конкретні поетичні образи, в яких поєднується зміст слова-поняття, слова-спілкування, слова-творчості.